

Tények és módszerek

(Felelet Kosáry Domokos újabb bírálatára)

Kosáry Domokos most közzétett írásában¹ kifogásolhatónak mondja, hogy 1967-ben kiadott „Forradalom és kiegyezés választútján 1860/61” c. monográfiámról 1970-ben megjelent bírálatára² 1969 őszén elmondott, „régí” feleletem közreadásával³ válaszoltam. Előző írását most így jellemzi: „szokványos ismeretetés helyett, néhány reflexiót fűztem Szabad György monográfiájához, vagy inkább annak témájához, felhasználva opponensi véleményemet”.⁴ Annak idején azonban közleményét a következő jegyzet kísérte: „Részlet a szerző opponensi véleményéből . . .”⁵ Tekintettel arra, hogy Kosáry opponensi véleményének a kritikai részét szinte változtatás nélkül közölte, az idézett jegyzet folytán is nemcsak indokolt, hanem korrekt eljárásnak egyedül azt tartottam, ha az 1969 őszén elhangzott bírálatára feleletként az ugyanakkor előadott válaszom vonatkozó részét teszem közzé.⁶ Amennyiben Kosáry Domokos közlési szándékáról annak idején tájékoztatást kapok, készséggel jelentettem volna meg szövegemet az övével egyidejűleg. Hogy nem így történt, azért aligha vagyok éppen én a megrovandó. Régi válaszom most Kosáry újabb bírálatának a kíséretében kapott helyet a Történelmi Szemle hasábjain. Hogy mennyiben párosult újabb kritikája közlésének frissessége az opponensi véleményében már előadottak tartalmi felfrissítésével, annak megítélését az olvasókra bízom. Ugyancsak az olvasókat illeti annak elbírálása, vajon indokolta-e töretlenül mértéktartó hangvételű válaszom közreadása Kosáry újabb bírálatának merőben eltérő hangütését. Hangsúlyozva, hogy a „régí” válaszomban kifejtetteket teljes egészükben fenntartom, az olvasóktól a következők szíves figyelembevételét kérem:

1. A cári hatalom egykorú politikájában bekövetkezett, Magyarországot hátrányosan érintő fordulatot monográfiám nem mellőzi, hanem az 1859. évi előzményekhez, köztük a francia—orosz szövetség kérdéséhez igenis visszanyúlva tárgyalja, mégpedig széles körű külföldi és hazai forrás- és irodalmi anyag alapján. *Szabad György: Forradalom és kiegyezés választútján* (1860—61). Bpest. 1967. 62—64, 72, 127—129, 134—135, 216—217, 292, 493. l.

2. Monográfiámnak közel a negyedrésze foglalkozik a nemzetiségi kérdéssel és a magyar politikai erőkre gyakorolt hatásával. Ennek kapcsán konkrét

¹ Történelmi Szemle, 1971. 260—264. l.

² Uo. 1969. 337—344. l.

³ Uo. 1971. 254—259. l.

⁴ Uo. 1971. 260. l.

⁵ Uo. 1969. 337. l.

⁶ Kosáry azt is szívesen teszi, miért nem a „Magyarország kapitalizmuskori fejlődéséről” 1969 őszén tartott vitán elhangzott felszólalására reagáltam „régí” válaszomhoz visszanyúlás helyett. Továbbra is a fentiekben előadottakat tartva irányadónak emlékeztetni szeretnék az időrendre, arra, hogy az általa említett vita megelőzte, s nem követte monográfiámét.—Máskülönben azon a vita rendezői engem előbb szólítottak fel véleményem előterjesztésére, mint Kosáryt. Második felszólalásra pedig nem nyílt lehetőség. Mire Kosáry eredeti változatában rendkívül összetett felszólalása átdolgozott formában megjelent, opponensi véleményében előadott tényleges kritikájára feleletemet már megküldtem a szerkesztőségnek. Egyébként a jelzett vitán is szóltam a nemesség társadalmi struktúrája vizsgálatának néhány módszertani kérdéséről. Vö. „Vita Magyarország kapitalizmuskori fejlődéséről”. (Értekezések a történelmi tudományok köréből, 55.) Bpest. 1971. 90—91. l.

tan és elvileg is kiemelkedő jelentőséget tulajdonít a kiegyezési tendencia térnyerésében a nemzetiségek feletti hegemonia biztosítására irányuló retrográd törekvéseknek is. Uo. 378—380, 402—403, 512—513, 542, 544, 551. stb. l.

3. A politikai vezetőréteg jelentős részét is magával ragadó és a Határozati Párt bomlásában is testet öltő fordulat okainak magyarázata a monográfiában korántsem merül ki politikai manőverek leírásában. Belpolitikai okai közül éppen a nemzetiségi törekvések hatása minősül a legfontosabbnak. Uo. 517, 547—552, 556—559, 565—566. stb. l.

4. Egyes szereplők egyéni magatartásának vitábvonása semmiképpen sem az én „hadicsalem”. Opponensi véleményében ugyanis éppen Kosáry tette szóvá? Ghyecz Kálmán, Bárány Gusztáv és Szilágyi Virgil megítélését, én csupán erre adtam meg kötelességszerűen a választ. Most Bánó Miklós jellemzésének egyoldalúságát, későbbi parasztellenes fellépésének „elhallgatását” kifogásolja. Bánó valóban 7 ízben kerül említésre monográfiámban, 5 alkalommal azonban csak jegyzetben, felsorolásszerűen. Mindössze 2 esetben szerepel a főszövegben, valóban az abszolutizmus bírálójaként, összesen 4 sorban, minden kommentár nélkül. Módszertani okokból, amint azt válaszómban meg is indokoltam, nem követtem (egy letartóztatásra utalástól eltekintve) monográfiám szereplőinek a sorsát az egyértelműen megvont időháron túl. Miért tettem volna kivételt éppen Bánó Miklóssal, könyvem sok száz szereplőjének egyik legjelentéktelenebbikével?

5. A monográfia nem hallgatja el, sőt éppenséggel feltárja a tárgyalt időszak parasztellenes akcióit. (Ld. többek közt a „Volt földesurak fellépése”, „Erőszak a parasztok ellen” című alfejezeteket.) Nem csupán egyes személyekről, hanem egész megyei bizottmányokról állapítja meg, hogy nem áttalottak császári csapatokat igénybe venni parasztjaik ellen, jelezve ugyanakkor, sőt értelmezve az eltérő magatartásformákat is, majd felróva az országgyűlés többségének ki nem elégitő állásfoglalását. Uo. 326—346, 416—417, 535—537, 595. stb. l. (Itt jegyzem meg, hogy nem az általam vizsgált korszak terméke a Kosáry által megidézett Kapy Ede főispáni helytartó levele sem, amely egyébként nem csupán a földesurakat bírálta, hanem — és ez az érem másik oldala — a kormányzatot a majorsági zsellérrendszer azonnali felszámolásától, sőt megingatásától a földesurak érdekeire is hivatkozva óva intette.)⁸ Monográfiám idézett lapjain a vonatkozó retrográd földesúri törekvéseket illetően is támaszkodom Sashegyi Oszkár értékes forráskiadványára és még nagyobb mértékben az általam éppenséggel elsőként feltárt és nem „elhallgatott” forrásanyagra.

6. Monográfiám nem elégszik meg sem a parasztpolitika, sem a nemzeti-ségi kérdéskör vonatkozásában a példázgatással, hanem eljut indokoltnak tartott általánosításokig. Utalva a többségükben a feudális kötöttségű elemek által irányított (*Szabad György* i. m. 164, 169—170, 174—184. l.) megyékben történetekre, kiemelt formában állapítja meg, hogy a nemzeti önrendelkezés követeléséhez mérten a másik követelményrendszer „a társadalmi és politikai demokratizmus, a néptömegek szövetségessül nyerése osztálytörekvéseik tekintetbevétele árán is... sokkal ellentmondásosabban érvényesült” (uo. 319. l.). A többségében a hajdani kiváltságosok köreiből kikerült (uo. 420. l.) országgyűlés megítélésének alapkritériumává a monográfia azt teszi, hogyan foglalt

⁷ Történelmi Szemle, 1969. 340—341. l.

⁸ Munkások és parasztok mozgalmi Magyarországon. Iratok. (Szerk. Sashegyi Oszkár.) Bpest. 1959. 399. l.

állást „a közjogi problémák mellett a társadalmi és a nemzetiségi kérdésben” uo. (412, vö. 420, 508, 537, 547, 557—559. l.). A felosztása előtt az országgyűlés által elfogadott és annak végrendeleteként jellemzett határozatot a monográfia így értékeli: „... nemcsak programnak volt kevés, hanem még reménysugarat is alig csillantó az országgyűléstől konkrét segítséget váró parasztok számára. A nemzetiségi kérdésben és a polgári jogegyenlőség teljesebbé tétele dolgában pedig kevesebbet mondott még a feliratokba foglaltaknál is, olyan időpontban, amikor különösen nemzetiségi vonatkozásban érdemi hatása már csak a konkrétumoknak lehetett. Az országgyűlés erejéből nem futotta több kötelezettségvállalásra. Összefüggött ez társadalmi kötöttségeivel...” (uo. 595. l.).

7. A társadalmi, származási hovatartozást sem érdemnek, sem véteknek, hanem a történész által mindig figyelembe veendő körülménynek tekintem. Éppen ezért egyik társadalmi rétegnek a történelmi szerepét sem tartom „kifénnyesítendőnek”, de berozsdásítandónak sem. Megítélésem szerint monográfiámtól is, az opponensi véleményre adott válaszmától is távol áll a kismemesség szerepének idealizálása. Az utóbbiból idézem: „Jelentkezett abban a reformkori ólombotosok szűklátókörűsége is, a kiváltságok vesztésére válaszul a szűkeblű elzárkózás, a nagybirtokosság uszályába kapaszkodás, a zsírba, pálinkába fulladó közöny, de korántsem ez volt az általánosan, még kevésbé az egyedül meghatározó.”⁹ Ezt követte — a megválaszolendő kritika iránya folytán természetesen — egyes progresszív mozzanatok felemlítése, de ilyen elvi alaphoz kapcsoltnak.

8. Monográfiámtól is, tőlem is teljesen idegen a társadalmi elhelyezkedést a politikaival egybeavágónak minősíteni. Ugyanakkor igenelve az általánosítás szükségességét, de elhárítva a leegyszerűsítés kényelmét, nagyon is indokoltnak tartom, hogy a társadalmi meghatározottságról, amennyire lehet, mindig konkrétan essék szó. Nem helyeslem tehát az adott korszak, de a megelőző vonatkozásában sem az erősen differenciált nemességet társadalmi, ill. politikai értelemben egységként, vagy valamelyik rétegét „pars pro toto”-ként kezelni. Kosáry Domokos írja: „Midőn a nemesség történelmi szerepéről beszélünk, akkor rendszerint elsősorban az 1848 és 1867 körül politikai vezető szerepet játszó, jobbmódú középnemesi rétegre gondolunk.”¹⁰ „A nemességről” általában „beszélni”, de konkrétan a „jobbmódú, középnemesi rétegre” „gondolni” olyan gyakorlat, amit indokolt lenne végre valahára kiiktatni a szakirodalomból. Módszertani és tartalmi okokból is.

A szakszerű általánosítás elsőrendű tudományos szükséglet, a leegyszerűsítő általánosítás azonban a tudomány, sőt minden humán érték veszedelmévé válhat. Elég fájdalmas példát szolgáltat erre tegnapi és tegnapelőtti történetírásunk.

A szerkesztőség megjegyzése: Szabad György itt közölt írása annak a vitának terméke, mely eredetileg „Forradalom és kiegyezés válaszáján 1860/61” c. monográfiája kapcsán Kosáry Domokos opponensi véleményének közreadásával kezdődött. Minthogy érdelemes új szempontok nem merültek fel, e cikk közreadásával a szerkesztőség a vitát berekeszti. Midőn a szerkesztőség a vitát lezárja, ezt bizonyos sajnálattal teszi, mivel abban a Kosáry által felvetett, vitára érdemes és érett kérdések — a nemzetközi helyzetben bekövetkezett fordulat szerepe, a nemesi-földesúri mentalitás és politika — tudományos elemzése és továbbfejlesztése helyett a személyes motívumok kerültek előtérbe.

⁹ Történelmi Szemle, 1971. 256. l.

¹⁰ Uo. 1971. 262. l.